

ПОЛІЕТНОСФЕРА ЯК ОСНОВА ІНТЕРІСНУВАННЯ АРХЕТИПІВ КОНТИНУУМУ СУЧАСНИХ КУЛЬТУР

Розглядаються змістові, географічні, біосферні, етнічні й інші аспекти формування поліетносфери як особливої оболонки геосфери, земної поверхні. Головна увага при цьому приділяється взаємозв'язку поліетносфери з процесами інтереснування різноманітних архетипів суцільної палітри сучасних культур.

Ключові слова: культура, поліетносфера, інтереснування, архетипи, континуум, життя, ноосфера, природа, біосфера, етногенез, соціогенез, пасіонарність.

Рассматриваются содержательные, географические, биосферные, этнические и другие аспекты формирования полиэтносферы как особенной оболочки геосферы, земной поверхности. Главное внимание при этом уделяется взаимосвязи полиэтносферы с процессами интересуществования различных архетипов сплошной палитры современных культур.

Ключевые слова: культура, полиэтносфера, интересуществование, архетипы, континуум, жизнь, ноосфера, природа, биосфера, этногенез, социогенез, пассионарность.

Informational, geographical, biospheric, ethnic and other aspects of formation of the polyethnosphere as the special earth's surface are examined. The attention is paid to the interconnection of the polyethnosphere with the processes of the inter-existence of various archetypes of the continuum of modern cultures.

Key words: culture, polyethnosphere, inter-existence, archetypes, continuum, life, noosphere, nature, biosphere, ethnogenesis, sociogenesis, passionarity.

Мета статті — проаналізувати змістове розуміння поняття поліетносфери як особливої, своєрідної й неповторної оболонки Землі, земної поверхні, яка, до речі, має багатобарвні й різноманітні як рослинний, так і тваринний світи. Водночас ідеться про геологічні, географічні, біологічні, біосферні, етнічні й інші аспекти формування поліетносфери.

Формування поліетносфери — багатограний, надзвичайно складний і самоорганізаційний процес земної цивілізації [4]. Саме його функціонування є фундаментальною основою інтереснування архетипів різноманітної палітри численних культур сучасного світового співтовариства. У свою чергу, інтереснування континууму сучасних культур є підґрунтям для співпраці діалогу й полілогу культур народів світу, як запоруки миру і злагоди на Землі [3; 8; 10; 13; 16; 19; 20; 22].

Основна одиниця вимірювання історії — етнос [18]. Він може бути малим і великим, як китайці, росіяни, бенгальці, араби. Елементом його структури є субетнос, який спочатку може забезпечувати виникнення етносу. Деякі етноси не живуть ізольовано один від одного, вони утворюють своєрідну етнічну галактику. Відповідно до положень Гумільова, етнос не є вигаданою категорією або філософським узагальненням тих чи інших особливостей людей, це даність, що виникає безпосередньо у відчуттях, як світло, тепло, електричний розряд, тому вивчати поліетносферу слід як одне з явищ природи, біосфери, а не як гуманітарну концепцію. Етноси не існують ізольовано, окрім реліктових племен, але і там проблем позаетнічного існування окремих осіб не виникає — їх там просто не може бути, тому що вигнанець, позбавлений етносу — батьківщини, підтримки колективу — приречений у суворих умовах на загибель.

Однак етноси, які безпосередньо досліджують етнографи, — лише залишки тривалих фаз розвитку, причиною яких є, як уже зазначалося, «вибух» пасіонарності, результат нерівномірного поширення на Землі енергії живої речовини біосфери. «Вибух» на поверхні земної кулі — своєрідна мутація, що зумовлює розвиток вільної енергії поштовху біосфери, здатної виконувати роботу, яка виявляється в етносах і живій навколишній природі в сторону, зворотну принципу ентропії. Інакше кажучи, процес етногенезу компенсує згасання енергетичного заряду або удару біосферного запасу на Землі й у Космосі, перетворюючи інерцію спаду на свою протилежність — життя і боротьбу людей.

Потім відбувається розширення ареалу дії активного етносу, початок відліку його віку — формоутворення, кристалізація, спрощення структури, яка через 600 років після появи стає занадто складною, стабілізація соціогенезу, потім одне-два століття «кровопускань» (перебільшень, шоку), вихід до інерційної фази і встановлення гармонічної рівноваги, гомеостазу, «очікування» нового витка вібрації біосфери. Наприкінці існування етнос перетворюється на ізолят, етнічний колектив із примітивним рівнем існування.

Видатні вчені-історики, завдяки своїм методикам, визначили тривалість початкового розвитку етносу, точніше, історичний період формування «свіжого» народу і його політичної системи, в 300 років. Потім відбувається чергування підйомів і занепадів — теж протягом 300 років, далі послаблення життєдіяльності, що сприяє впорядкуванню свого життя до того, що А. Тойнбі назвав «брейкдаун» («брекдаун» у біологів). Нарешті, настає остаточний занепад волі й поступове сповзання «до прірви життя». Цей процес характерний для всіх народів.

Відповідно до Гумільова, нові етноси не виникають у монотонних ландшафтах — наприклад, суцільний степ — одноманітний простір,

суха рівнина не сприяли генезису жодного народу, як і зона тайги. Етноси виникають на межі ландшафтних регіонів, у зоні етнічних контактів, де відбувається інтенсивна метисація. Проте остання не є причиною виникнення етносу, але надає антропологічний матеріал до самої форми контакту і його еволюції. Сприяє зародженню етногенезу сполучення різних культурних рівнів, типів держави, несхожих традицій. Загальним для історії є принцип розмаїтості, який стає синхронним відтворенням мозаїчності Землі, її поліетносфери.

Гумільов пропонує розглядати як досліджуване явище планетарного, згідно з Вернадським, масштабу саме етносферу (поліетносферу) — особливу оболонку геосфери, земної поверхні — рослинний і тваринний світи, геологічні й інші процеси, клімат, води і все інше, що супроводжує життя. На нашу думку, поліетносферу доцільно розглядати як одну з оболонок Землі, але зважаючи на численні відмінності під час взаємодії етносів з природним середовищем [19]. Міжетнічні й історичні процеси відбуваються завдяки участі природного, зокрема й мутаційного, фактора. Отже, поліетносферу можна розуміти як серію процесів виникнення етносів у певних регіонах: етногенез, розширення первинних субстратів, перетворення їх на складову етнічної історії людства і дисоціації етносів, тобто розпадання етнічних колективів. Це не пов'язано із загибеллю осіб етносу, що зникає, а є рекомбінацією, «перетасовуванням» популяцій людей — інкорпорацією їх до нового етносу [19].

Загасання етносів у поліетносфері відбувається дуже повільно, оскільки запас енергії, а також створена працею людей матеріальна і соціальна база розвитку, політичні структури, досвід управління й інші атрибути громадської організації етногенезу протистоять тенденції занепаду.

Гумільов розробив проблему варіантів етнічних контактів на територіях, заселених різними етносами і розрізняє чотири варіанти: *співіснування, асиміляцію, метисизацію і злиття*. Останній реалізується під час контактування, коли забуваються традиції обох первинних компонентів і виникає третій, новий етнос. Це, по суті, головний варіант етногенезу. У будь-якому разі, саме так виникли, наприклад, російський етнос або США. Але зазвичай такий варіант етногенезу в історії спостерігається не часто.

За рівнем співучасті етносів у контактних утвореннях Гумільов розрізняє декілька можливих варіантів. Один із них — варіант «ксенії», коли два різних за динамікою етноси потрапляють до одного соціального організму, наприклад, фламандці та валлони в Бельгії. Варіант «химери» — коли один етнос на етапі спаду іншого привласнює нішу ослабленого етносу і починає функціонувати в ній у межах дисонансу, тобто руйнації навколишнього середовища,

рідного для кризового етносу. Варіанти другого рівня, негативні і для етногенезу, і для вчених, які вивчають проблеми контактів і взаємодії приймають сторону одного з етносів, Гумільов розглянув на матеріалі Старого і Нового Світу [5; 6].

Отже, є необхідний інструментарій для подальшого вивчення народів у поліетносферній оболонці земної кулі.

Таким чином, саме функціонування поліетносфери стає підґрунтям інтересування різноманітних архетипів суцільної палітри сучасних культур світу.

Як відомо, культура — потужний чинник людської діяльності: вона наявна в усьому, що ми бачимо і відчуваємо, і все, що ми бачимо і сприймаємо, потрапляє до нас забарвленим очікуваннями та схильностями. Їх основу становить наша культура: ми бачимо світ крізь призму нашої культури.

Незважаючи на те, що існуючі нині живі культури зазнають сильного тиску з метою їх нівелювання й уніфікування, вони відрізняються між собою цінностями, поглядами й уявленнями про людину і космос. Розмаїття культур заслуговує на те, щоб ознайомитися з ним ближче, оскільки воно формує настанови і поведінку людей кожної окремої культури. Більше того, впливаючи на всі інші культури, кожна з них також формує відносини в усьому полікультурному світі [20].

У процесі історичного розвитку виникало своє бачення світу, яке створювали великі культури людства. На початкових етапах розвитку світ бачився анімістичним: душі мали не лише люди, але і тварини, рослини — усе в природі було живим. Джерело в савані викликало побожний страх перед духами і силами природи, а також перед душами померлих; олень, котрий випадково потрапив до людського поселення, ототожнювався з духом предка, який завітав до рідних; грім уважався знаком Праматері або всемогутнього Батька. Протягом усєї писемної історії традиційні культури наповнювалися розповідями про чуттєве сприйняття невидимих істот, що перебувають у символічній ієрархії.

Класична культура Давньої Греції замінила оснований на міфі погляд на світ на концепції, підґрунтя яких становили міркування, хоча останні нечасто перевірялися за допомогою експериментів і спостережень. З біблійних часів на Заході й протягом декількох тисячоліть на Сході в поглядах людей домінували настанови та образи релігії (або інших прийнятих систем вірувань). Цей вплив значно зменшився у XVI і XVII стст., коли в Європі виникла експериментальна наука. За останні три століття науково-технологічна культура стала домінувати над міфологічними і релігійними поглядами середньовіччя, хоча і повністю не витіснила їх.

У ХХ ст. науково-технологічна культура Заходу поширилася по всій земній кулі. Незахідні культури нині вирішують дилему: долучитися до західної культури або замкнутися і продовжувати традиційне існування, зберігаючи звичний спосіб життя, діяльність і культури.

Західна культура — індивідуалістична й персонорентрична — вважає священними особисті цінності, свободу та прагнення до щастя. Природа й усі істоти існують, переважно, для блага людини. До того ж західна культура прагматична: вона ігнорує значну частину того, що не можна побачити або схопити [25]. Винятком є іудеохристиянська система вірувань з її трансцендентним Богом, сонмом святих та інших потойбічних істот і вірою в безсмертну душу. Що стосується духів, як і інших нематеріальних і невидимих сутностей, перед котрими благоговійно схилиються традиційні культури, то прибічник західної культури з науковим складом розуму їх просто відкидає як забобони, хоча широкі маси населення нерідко мають протилежні погляди (наприклад, згідно з даними повідомлення в грудні 1995 р. в журналі «Life», 69% американців вірять в існування ангелів).

У Південній Америці виник новий різновид культурного націоналізму. Латиноамериканців обурює їхня залежність від Північної Америки, вони невдоволені своєю роллю споживачів, а не творців культурних течій, що формують сучасний світ. Домінування іноземної культури переживає агонію й в умонастроях освічених арабів, вони сприймають західну традицію як елемент гегемонії Заходу над їх країнами. Араби усвідомлюють себе пасивним учасником інтеркультурного діалогу, який пов'язує їх майже винятково із Західною Європою і Північною Америкою [25].

Індія і країни Південної Азії, хоча й продовжують контактувати з британською культурою, асимілюючи багато її відмітних ознак, почали активно захищати власну культурну спадщину. У Росії набутий великий історичний досвід амбівалентного ставлення до західної культури; таке ставлення зберігається і донині. Його головні особливості — визнання досягнень Заходу як у технологічному прогресі, так і у високій культурі, але водночас — побоювання, що ці досягнення можуть знищити російську культурну спадщину і таким чином позбавити російський народ його самотності.

Поклоніння західній культурі поряд із побоюванням характерне й для молодих африканських націй Сахари: активно споживаючи індустріальну культуру, вони водночас докладають значних зусиль для захисту своєї культурної спадщини. Африканські інтелектуали шукають основи своєї расової самотності, а їхні лідери прагнуть зміцнити національну самосвідомість своїх народів.

Контрасти із західними підходами бачення світу і себе цілком реальні, хоча і не завжди усвідомлюються. Наприклад, латино-

американці мають розвиненішу духовність, ніж населення США і Канади. Це пояснюється тим, що трансценденталістські елементи латиноамериканської культури тяжіють до XV ст. Для всієї Південної Америки католицька схоластика європейського середньовіччя була чимось більшим, ніж просто монастирською філософією: відіграючи роль когнітивної системи, внутрішню властиву державі й суспільству, вона керувала всіма аспектами життя. Латиноамериканців навчали, що щастя посилається як милість Бога, яка, у свою чергу, є винятковою прерогативою католицької церкви. Не дивно, що визнання авторитету церкви, так само як вірність королю і покора Богові, стали аксіомами в повсякденній моралі.

Трансценденталізм, хоча й у різних формах, — це відмітна ознака індуїстської й буддійської культур на індійському субконтиненті. Корінним культурам Чорної Африки завжди були властиві спіритуалізм і анімізм — ці елементи не знищили ні фанатизм християнських місіонерів, ні маркетингова пропаганда транснаціональних корпорацій.

Східне мислення зберігає багато особливостей своїх традиційних вірувань. Широкий спектр культур, що виникли в Китаї протягом останнього тисячоліття, сформувався під впливом натуралізму Лао-цзи, соціальної дисципліни Конфуція і вчення Будди про особисте вдосконалення. У XX ст. ці культурні джерела поділилися на численні течії, зумовивши виникнення ортодоксального напрямку маоїстського янана, прагматичної культури гонконгського конгдао, а також суміші натуралізму, конфуціанства і буддизму, характерної для культури сучасної Японії. Оскільки конг-даосистське і японське відгалуження китайської культурної традиції надавали переваги конкретному і практичному, не дивно, що суспільства, в котрих ці традиції набули значного поширення, доволі легко приймають і навіть удосконалюють західні технології. Означені культури «модернізувалися», але не зазнали вестернізації. Їх власний різновид модернізму зберігає культурну специфіку — саме тому східні трудові навички і групові пристрасі не можна легко й просто експортувати до Європи й Америки.

Яким чином усі ці, настільки різні, культури можуть співіснувати на нашій невеликій планеті, де все взаємозалежне — невідомо. Зрозуміло, що кожна культура має самостійно розвиватися, шануючи свої історію й традиції, але водночас еволюціонуючи до цінностей і поглядів, що дозволяють їй прихильникам жити в гармонії з іншими культурами та природою. Така основна вимога. Сутичка між культурами значно небезпечніша для світу в глобальному співтоваристві, ніж збройний конфлікт між будь-якими націями-державами.

Якщо не відбудеться позитивних зрушень, спільноти, що належать до західної культурної сфери, опиняться на межі ката-

строфи, яка назріває у відносинах з ісламською, православною християнською, китайською, латинською й іншими культурами, де дотримують відмінних від західно-християнських цінностей і поглядів. Переконаливим прикладом, що підтверджує реалістичність такого сценарію, є балканська «гаряча точка». Коли в XV ст. Оттаманська імперія вторглася до Боснії, то додатково до двох культур, що існували на Балканах після поділу Римської імперії при Константині — римсько-католицької і греко-православної — додалася третя, тобто іслам. Відтоді між цими трьома культурами періодично відбуваються сутички. Після розпаду Югославії, свого часу об'єднаної Тіто під прапорами комунізму, взаємна нетерпимість цих трьох культур призвела до кривавих сутичок у 90-х рр.

Але сценарій «Захід і весь інший світ» — не тільки потенційна можливість. У людей різних світових культур є багато спільних інтересів стосовно навколишнього середовища та інших проблем. Для них надзвичайно важливим є те, щоб відмінності в культурних цінностях і цілях не стали на заваді тим сферам, у яких їх інтереси збігаються.

Для позитивного розвитку світових культур важливим є ефективніше і відповідалніше використання сформованих нині інформаційних і комунікаційних систем. Останні можуть об'єднати людей у межах певної культури, як і людей, що належать до різних культур. Тісніші зв'язки дозволяють послабити ворожість, знизити потенціал конфлікту, зміцнити взаєморозуміння. Взаємні зв'язки допоможуть людям різних культур виявити спільні інтереси і нададуть змоги обопільно гармонізувати їхні цілі.

Однак на шляху вільного потоку інформації в межах усєї земної кулі існують перешкоди, які не так просто подолати. Журналістам, котрі публікують повідомлення і статті на теми, небажані для місцевої влади, загрожують, створюють перешкоди в роботі, заарештовують, б'ють, викрадають і навіть убивають. Пресу і засоби зв'язку забороняють або знищують. Міжнародна мережа свободи слова й обміну думок (IFEX) отримує щорічно від журналістів понад 1500 скарг і публікує понад 1000 тривожних повідомлень; 500 скарг стосуються насильницьких дій щодо корпунктів, зокрема захоплення помешкань, підпали і вибухи бомб, тимчасове припинення видань, заборони, цензура, фінансовий тиск і сваволя з боку правоохоронних органів [26].

Преса, яку місцеві влади постійно контролюють, не може бути надбанням народу. В усіх країнах світу, що розвиваються, прості люди, особливо жінки, не мають доступу до засобів масової інформації. Африканські й латиноамериканські жінки працюють у полі, вдома доглядають дітей, їх думкою ніхто не цікавиться. За таких обставин колосальний потенціал сучасних глобальних комунікаційних мереж залишається невикористаним.

Виявити й ефективно охопити єдність у різноманітті культур можливо тільки в разі, якщо народи знатимуть один про одного, створюватимуть те, що їх об'єднує, виявлятимуть способи співробітництва для досягнення спільних цілей. Народам і культурам необхідно вийти за межі стадії однієї лише толерантності, якщо така існує, і розпочати активне взаємне співробітництво. Щоб такий перехід відбувся, необхідне розуміння, спричинене контактами і досягнуте за допомогою комунікації.

Таке співробітництво вможливило б підняття сучасного світу на новий, вищий рівень співіснування, що, у свою чергу, започаткувало б глобальне інтеріснування [1–3; 7; 8; 10–17; 20; 22–24] і формування нової поліетносфери [19].

Інтеріснування передбачає активну участь замість пасивних, суто толерантних відносин. Інтеріснування має на меті не просто життя поряд, а активну співпрацю. Усередині соціальних груп інтеріснування завжди простежувалося; навіть у традиційних суспільствах життя взаємозалежне і ґрунтується на досягненні спільних цілей.

У сучасному світі регіональна, економічна, соціальна й політична інтеграція діють як рушійна сила, що стимулює суверенні нації-держави до ширших форм інтеріснування. Прикладом може слугувати Європа. У таких настільки різних сферах, як економіка, фінанси, захист навколишнього середовища, розвиток технології та національної оборони, держави — члени Європейського Союзу невинно, хоча і не без вагань, наближаються до ери інтеріснування.

На початку нового тисячоліття настав час надати інтеріснуванню в регіональному масштабі нового, глобального виміру. Інтеріснування охопило всю планету: кожні держава-нація і регіональне співтовариство є залежними від інших держав і співтовариств як у плані свого економічного й екологічного добробуту, так і територіальної безпеки. У всіх означених сферах існує повна гармонія інтересів. Отже, відносини між окремими націями і між групами, інтегрованими в регіональному масштабі, повинні використовувати логіку взаємної участі, а не пасивної й індиферентної толерантності.

Логіка інтеріснування — це ви і я, вони і ми. Вона замінює ідею еґоїзму і винятковості, що визнає тільки «я або ви», «ми або вони». Логіка участі має передусім характер «долучення»; гру з «нульовою сумою» («Я виграю, ви програєте») між суперниками вона заміняє на гру з позитивною сумою («Я виграю, ви виграєте») партнерів. Доки кожний із гравців убачає свій інтерес у поразці іншого, перемога одного означатиме програш іншого (сума виграшів одного і програшів іншого дорівнюватиме нулю). Але коли гравці відчують себе партнерами, мета яких — вищі цілі, вони усвідомлять, що їхні інтереси

збігаються, почнуть грати в гру, в якій сума вигравшів і програшів позитивна: виграш одного означає виграш іншого.

Ігри з позитивною сумою існують навіть у таких традиційно консервативних сферах, як банківська справа. Мікrokредити, розмір яких досягає іноді лише п'ятьох доларів, уже допомогли 8 млн сімей у різних країнах світу. Очікується, що до 2005 р. позиками зможуть скористатися до 100 млн сімей. Піонерами створення мікrokредитів були такі організації, як «Гремін-Банк» у Бангладеш та Асоціація жінок, що розпочали власну справу в Індії. З 1996 р. «Гремін-Банк» видає позику терміном на один рік у розмірі 120 дол. для започаткування власної справи: придбання корови або швейної машинки. Нині 99% виданих позик повернуті завдяки простій, але ефективній постановці справи. Створюється група однотипних позичальників, яка вивчає план повернення позик і бере на себе відповідальність за їхнє ефективне використання. Група сама вибирає своїх членів, вивчає і схвалює їх проекти й навіть може допомогти повернути позику. Така група на практиці реалізує гру з позитивною сумою — інтерісування [26].

Більшість ігор з позитивною сумою характерні для міжнародної сфери. Головні з них — світ і безпека, планування сім'ї, економічний розвиток і здорове навколишнє середовище. Грати в такі ігри означає знищувати ядерну, біологічну, хімічну зброю, а також найсмертоносніші види звичайного озброєння і створювати спільну систему збереження миру на Землі, зменшувати народжуваність у регіонах, де вона надмірна, спільно використовувати корисні ремесла, технології та капітал з біднішими або розвиненими меншою мірою партнерами, інвестувати в такі галузі, як освіта, *зв'язок і розвиток людських ресурсів*, а також на будівництво економічної та соціальної інфраструктур, дотримувати балансів і порогів, життєво важливих для цілісності природи.

З властивою інтерісуванню логікою активної участі воно створює основу для використання взаємозбагачувальних додаткових аспектів у розмаїтості культурних сприйнятів. Різні культури можуть співпрацювати на взаємовигідних основах, підтримуючи і розвиваючи загалом той багатокультурний світ, складовою якого є кожна культура.

Працювати на благо системи, до якої ми належимо — у наших спільних інтересах, що називається терміном «інтерісування» («inter» латинською означає «між», «серед», а «esse» означає «існувати», «бути»). Складаючи латинські слова разом, одержуємо «interesse» — корінь сучасного слова «інтерес»). Це дозволяє звернутися до джерел і переконатися, що логіка інтерісування визначає найзначущі інтереси в культурно диверсифікованому, але соціально, економічно й екологічно взаємозалежному світі.

Нині нетерпимість згубна, але однієї лише толерантності недостатньо. Перехід від співіснування великих держав до культурного інтерісування — одна з найнагальніших вимог сучасного глобалізаційно-цивілізаційного світу.

Таким чином, аналіз процесів формування поліетносфери свідчить, що ці планетарні явища забезпечують існування життя як такого на Землі. Завдяки означеним процесам створюється середовище для співпраці, співіснування різних етносів, різних народів та їх культур. Окрім того, формування полікультурного світу потребує від людства поважати Природу і співпрацювати з нею. Останнє стає запорукою можливостей подальшого співіснування народів світу, як і земної цивілізації загалом, у добу глобалізму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бааде Ф. Соревнование к 2000 г. Наше будущее : рай на Земле или самоуничтожение человечества / Ф. Бааде. — М. : Иностр. лит., 1962. — 259 с.
2. Батищев Г. С. Культура вне жизни и жизнь вне культуры / Г. С. Батищев // Культура и судьбы мира. Универсализм регионального / Акад. славян. культуры. — М., 1997. — С. 153–156.
3. Библер В. С. Цивилизация и культура : филос. размышления в канун XXI в. / В. С. Библер // Вестн. Рос. гос. гуманит. ун-та : сб. ст. — М., 1998. — Вып. 2. — С. 9–49.
4. Богуцький Ю. П. Самоорганізація культури: онтологія, динаміка, перспективи : монографія / Богуцький Ю.П. // Ін-т культурології АМУ. — К. : Веселка, 2008. — 199 с. : іл. — Бібліогр. : С. 185–197/
5. Гумилев Л. Н. Ритмы Евразии / Л. Н. Гумилев // Наш современник. — 1992. — № 10. — С. 25–31.
6. Гумилев Л. Н. Этносфера : История людей и история природы / Л. Н. Гумилев. — М. : Экспрос, 1993. — 544 с.
7. Дьяконов И. М. Пути истории: от древнейшего человека до наших дней / И. М. Дьяконов. — М. : Вост. лит., 1994. — 516 с.
8. Киселев Г. С. «Кризис нашего времени» как проблема человека / Г. С. Киселев // Вопр. философии. — 1999. — № 1. — С. 40–52.
9. Кузицын Г. М. Культурный прогресс человечества : проблемы, поиск, решения / Г. М. Кузицын // Культура, искусство, человек : сб. науч. ст., тез. докл. и сообщ. науч.-практ. конф. (25–26 марта 1993 г.) / Перм. гос. ин-т искусств и культуры. — Пермь, 1994. — С. 5–15.
10. Левяш И. Я. Цивилизация и культура: логос, топос, хронос / И. Я. Левяш // Человек. — 1999. — № 5. — С. 43–55.
11. Несбитт Дж. Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции. Год 2000 / Дж. Несбитт, Г. Эбурдин. — М. : Республика, 1992. — 245 с.
12. Оленев М. В. Информационные основы культурогенеза / М. В. Оленев, Н. А. Сляднева // Культурология : новые подходы. — 1998. — № 3/4. — С. 33–48.
13. Пахомов Ю. Н. Пути и перепутья современной цивилизации / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко ; НАН Украины, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений, Благотворит. фонд содействия развитию гуманит. и экон. наук. — Киев, 1998. — 432 с.

14. Реконструкція світоглядних парадигм (нові тенденції в західній філософії) / В. В. Лях, О. М. Соболев, Я. В. Любимий [та ін.] ; відп. ред. В. В. Лях, НАН України. Ін-т філософії. — К. : Наук. думка, 1995. — 190 с.
15. Социальные отношения: проблемы, перспективы развития : [монография] / [Н. Н. Мокляк и др.] ; АН Украины, ин-т философии. — К. : Наук. думка, 1993. — 203 с.
16. Суспільство на порозі ХХІ століття: філософське осмислення плінного світу / НАН України., Київ. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. — К., 1999. — 268 с.
17. Чешков М. А. Глобалистика : предмет, проблемы и перспективы / М. А. Чешков // *Обществ. науки и современность*. — 1998. — № 2. — С. 129–139.
18. Шейко В. М. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина ХІХ — початок ХХІ ст.) : монографія / В. М. Шейко, Ю. П. Богущький. — К. : Генеза, 2005. — 592 с.
19. Шейко В. М. Інтерісування культур і концепція поліетносфери (до проблеми співвідношення понять) / В. М. Шейко // *Схід-Захід : іст.-культурол. зб. / Сх. ін-т українознав. ім. Ковальських [та ін.]*. — Х., 1999. — Вип. 2. — С. 160–173.
20. Шейко В. М. Континуум культур : проблеми взаємозалежності та співробітництва / В. М. Шейко // *Культура України : зб. наук. пр. / Харк. держ. акад. культури*. — Х., 2000. — Вип. 6 : Мистецтвознавство. — С. 4–12.
21. Яковец Ю. В. Предвидение будущего : парадигма цикличности / Ю. В. Яковец. — М., 1992. — 282 с.
22. Яценко Е. П. Модернизация и национальная культура / Е. П. Яценко // *Культура в современном мире : опыт, проблемы, решения : науч.-информ. сб. / Рос. гос. б-ка, Информкультура*. — М., 1999. — Вип. 4. — С. 3–20.
23. Eder K. The social construction of nature : A sociology of ecological enlightenment / K. Eder. — Thousand Oaks (Cal.) : Sage publ, 1996. — 243 p.
24. Gore A. Earth in the balance : Ecology and the human spirit / A. Gore. — New York : Houghton Mifflin Co, 1992. — 407 p.
25. Laszlo E. Evolution : the General Theory / E. Laszlo. — Cresskill, N.Y. : Hampton Press, 1996. — 482 p.
26. Laszlo E. The Choice : Evolution or Extinction / E. Laszlo. — Cresskill, New York : Hampton Press, 1997. — 396 p.

Надійшла до редколегії 12.11.2013 р.